

Agnieszka Łakomy-Chłosta

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID 0000-0002-0024-0691

Działalność wydawnicza i graficzna Wiener Werkstätte jako przejaw ruchu artystycznego Arts and Crafts w europejskiej kulturze pierwszej połowy XX w.

Druga połowa XIX w. przyniosła zmiany w postrzeganiu artystycznej wartości przedmiotów użytkowych. W Wielkiej Brytanii powstał ruch Arts & Crafts, który zakładał przywrócenie i zmodernizowanie dziedzin sztuki, umożliwiając tworzenie przedmiotów zarówno funkcjonalnych, jak i pięknych. Założyciele tego ruchu uważali, że produkty wytwarzane masowo takich cech nie reprezentują. Uznawali, że to praca rzemieślników i ich rękodzieło pozwala na powstanie naprawdę wartościowych produktów. Zakładali także wyższość etyczną pracy ręcznej nad produkcją fabryczną¹. Inspiratorem całego ruchu Arts & Crafts był John Ruskin, brytyjski pisarz i artysta, który w swoich publikacjach dał się poznać jako krytyk sztuki, architektury i społeczeństwa². Jednak za głównego założyciela i praktyka ruchu uznaje się Williama Morrisa – poetę, architekta, malarza, rysownika i projektanta. Wpływ prac i założeń J. Ruskina na Morrisa był ogromny. Spowodował, że Morris wraz z przyjaciółmi założył stowarzyszenie „robotników sztuk pięknych”³, które rozpoczęło działalność w kwietniu 1861 r. pod nazwą Morris, Marshall, Faulkner & Company. Pozostałymi członkami firmy byli przyjaciele Morrisa: Ford Madox Brown, Dante Gabriel Rossetti, Philip Webb oraz Edward Burne-Jones⁴. Ruch Arts and Crafts zainspirował także twórców z innych krajów, a nawet kontynentów. Spółdzielnie rzemieślnicze i firmy, które opierały się na jego założeniach i wzorowały na działalności Morrisa powstawały m.in. w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej

1 *Arts and Crafts*, [w:] *Encyklopedia architektury*, [on-line] https://archirama.muratorplus.pl/encyklopedia-architektury/arts-and-crafts,62_485.html – 9.04.2022.

2 N. Shrimpton, *John Ruskin*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, [on-line:] <https://www.britannica.com/biography/John-Ruskin> – 9.04.2022).

3 Henderson P. P., *William Morris*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, [on-line:] <https://www.britannica.com/biography/William-Morris-British-artist-and-author#ref16854> – 9.04.2022.

4 Ibidem.

czy Polsce⁵. Podobna inicjatywa powołana została do życia w XX w. także w stolicy cesarstwa austro-węgierskiego – w Wiedniu. Miasto to w tamtym okresie było bardzo kosmopolityczne – przyciągało wielu artystów i myślicieli z innych rejonów cesarstwa. Wśród nich wymienić można m.in. Gustawa Klimta, Arnolda Schönberga, Adolfa Rollera, Karla Krausa, Gustava Mahlera, Ernsta Macha czy Sigmunda Freuda⁶. Dla pojawienia się ruchu Arts and Crafts w Wiedniu nie bez znaczenia był również fakt, że właśnie w tym mieście w 1897 r. powstała Secesja Wiedeńska (*Wiener Secession*) – stowarzyszenie artystów plastyków, którego założycielem był G. Klimt⁷, a członkowie w swojej działalności artystycznej odchodzili od konserwatywnego rozumienia sztuki. Na tym gruncie powstała inicjatywa opierająca się na założeniach Arts and Crafts o nazwie Wiener Werkstätte (WW). Jej pomysłodawcami i założycielami byli członkowie Secesji Wiedeńskiej – Josef Hoffmann, urodzony w 1870 r. w Pirnitz (Brtnice, obecnie Republika Czeska) architekt i projektant sztuki użytkowej⁸ oraz urodzony w 1868 r. w Wiedniu malarz, grafik i projektant Koloman Moser⁹. Pierwszy z nich w 1900 r. odbył podróż do Wielkiej Brytanii, gdzie poznał uczestników ruchu Arts and Crafts¹⁰. Do zrealizowania inicjatywy potrzebny był jeszcze inwestor, który wsparłby wszystkie podejmowane działania finansowo. Roli takiej w początkowym okresie podjął się przemysłowiec Friedrich Waerndorfer (nazywany Fritzem)¹¹. Został on trzecim wspólnikiem oraz dyrektorem komercyjnym firmy¹². Wiener Werkstätte założone zostały 1 maja 1903 r., w protokole podano następującą nazwę: Wiener Werkstätten Produktiv Genossenschaft von Kunsthandwerkern in Wien¹³ (Wiener Werkstätte Produkcyjna Spółdzielnia Rzemieślników w Wiedniu). Pierw-

5 *Arts and Crafts...*

6 Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte 1903–1932*, Wien 2003, s. 7.

7 *Secession*, [w:] *Wien*, [on-line:] <https://www.wien.info/de/sightseeing/sehenswuerdigkeiten/jugendstil/secession> – 25.04.2019.

8 *Hoffmann, Josef*, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/Biographien/Hoffmann%2C_Josef – 9.04.2022.

9 *Biografie Koloman Moser*, [w:] *Wien*, [on-line:] <https://www.wien.info/de/sightseeing/wien-2018/wien-2018-biografie-moser> – 25.04.2019.

10 Hoffmann odwiedził pracownię Ch. R. Ashbee oraz Ch. R. Mackintosha w Glasgow. Zob. J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette: Kunst und Handwerk*, Wien, cop. 1990, s. 5; *Biografien: Josef Hoffmann*, [w:] *Ketterer Kunst*, [on-line:] <http://www.kettererkunst.de/bio/josef-hoffmann-1870.php> – 9.04.2022.

11 Waerndorfer pochodził z bogatej rodziny przemysłowców i dość szybko zainteresował się ruchem Arts & Crafts. Ciekawe jest także to, że oprócz współpracy z WW miał także kontakt z Charlesem Rennie Mackintoshem, któremu zlecił projekt saloniku muzycznego. B. Selden, *Das dualistische Prinzip: zur Typologie abstrakter Formensprache in der angewandten Kunst, dargestellt am Beispiel der Wiener Werkstätte, des Artel und der Prager Kunstwerkstätten*, München 1991, s. 10.

12 *Fritz Waerndorfer*, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Fritz_Waerndorfer – 9.04.2022.

13 Keil S., *Neustiftgasse 32-34, 1070 Wien Neubau*, [w:] *Jugendstilwien: die schönsten Jugendstil Häuser von Wien*, [on-line:] <http://jugendstilwien.at/ort/neustiftgasse-32-34-1070-wien-neubau/> – 9.04.2022.

sze zebranie spółdzielców odbyło się 12 maja 1903 r.¹⁴ Siedzibą stał się budynek przy Neustiftgasse 32–34¹⁵. Kilka lat później powstały także inne oddziały i biura m.in. przy: Graben 15 (1907 r.), Döblergasse 4 (warsztaty – 1913 r.), Tegetthofstraße 7–9 (dyrekcja – 1916 r.), Kärntner Straße 41 (moda – 1916 r.), Kärntner Straße 32 (dział tekstylny – 1917 r.) Maysedergasse 4 (1916), Piaristengasse nr 6/8 oraz nr 2 (1926)¹⁶. Zainteresowanie produktami oferowanymi przez WW spowodowało, że również za granicą otwierano filie wiedeńskiej spółdzielni. Uruchomiono je w Karlsbadzie (1909), Marienbadzie (1916/1917), Zurichu (X 1917), Nowym Jorku (1922), Velden (1922) i Berlinie (1929), a nawet we Wrocławiu¹⁷. W 1913 r. Waerndorfer popadł w problemy finansowe, tracąc z żoną 12,5 milionów koron, i za namową rodziny wyjechał do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, żeby zacząć nowe życie¹⁸. Z kolei WW od bankructwa¹⁹ uratowali m.in. Otto Primavesi i Moriz Gallia²⁰. Ten pierwszy w latach 1915–1925 przejął kierownictwo finansowe WW²¹ i doprowadził do powstania wielu z wcześniej wymienionych filii. W 1918 r. ponownie doszło do trudności finansowych, a w 1925 r. Primavesi wycofał się ze spółdzielni, przekazując swoje udziały zaangażowanej w działalność WW żonie²².

14 Rejestracja firmy odbyła się 19 maja 1903 r. pod numerem Reg. Gen. VIII, 124. W rejestrze wpisano oficjalną nazwę spółdzielni: Wiener Werkstätte Productivgenossenschaft von Kunsthandwerkern in Wien. J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette...*, s. 5; S. Keil, *Neustiftgasse 32–34...*; H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos Und wirtschaftlicher Realität*, Köln; Weimar, cop. 2004, s. 37.

15 W maju 1903 r. WW zajmowały prowizoryczną siedzibę przy Heumühlgasse 6, ale jesienią przeprowadziły się właśnie do siedziby przy Neustiftgasse. H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 47.

16 Wiener Werkstätte dysponowało obok biur i oddziałów także punktami sprzedaży. Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 58; *Wiener Werkstätte*, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Wiener_Werkstätte – 9.04.2022; B. Selden, *Das dualistische Prinzip...*, s. 10, 14; H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 46–62.

17 Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 64–67; *Otto Primavesi*, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Otto_Primavesi – 9.04.2022; B. Selden, *Das dualistische Prinzip...*, s. 15; H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 62–73; *Wiener Werkstätte*, [w:] *Austria-Forum...*; S. Keil, *Neustiftgasse 32–34...*; J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette...*, s. 22.

18 *Fritz Waerndorfer*, [w:] *Austria-Forum...*

19 Produkowane przez WW rzeczy, choć były pięknie projektowane i stanowiły użytkowe dzieła sztuki, były też produktami rękodzielniczymi, a więc znacznie droższymi niż produkty z taśm fabrycznych, co wpływało na sytuację finansową spółdzielni, a także na zmiany organizacyjne oraz modyfikacje nazwy spółdzielni: w 1914 r. WW przekształcone zostały w Betriebsgesellschaft m.b.H. der Wiener Werkstätte, a w 1921 w Wiener Werkstätte Gesellschaft m.b.H. *Biographie – Wiener Werkstätte*, [w:] *Voglhofer*, [on-line:] <http://www.voglhofer.at/rtc-voglhofer/394.html> – 9.04.2022.

20 *Fritz Waerndorfer*, [w:] *Austria-Forum...*

21 *Otto Primavesi*, [w:] *Austria-Forum...*

22 *Ibidem*.

Warsztaty Wiedeńskie przestały funkcjonować w 1932 r.²³ W trakcie swojej działalności z WW współpracowało wielu ówczesnych artystów oraz najwyższej klasy rzemieślnicy, którzy realizowali poszczególne projekty²⁴. Projektowano przedmioty użytkowe wykorzystywane w wielu dziedzinach życia, m.in. budynki, meble, wyroby skórzanе, szklane, ceramikę, materiały czy ubrania. Ważnym aspektem działalności warsztatów była także działalność graficzna²⁵. Do artystów, którzy w ramach współpracy z WW zajmowali się grafiką, zaliczają się: Lotte Calm, Carl Otto Czeschka, Franz Karl Delavilla, Josef Divéky, Mathilde Flögl, Leopold Forstner, Anton Faistauer, Marie Rosalie (Mitzi) Friedmann-Otten, Remigius Geyling, Heddi Hirsch, Emil Hoppe, Urban Janke, Hilda Jesser(-Schmid), Moritz Jung, Ludwig Heinrich Jungnickel, Gustav Kallhammer, Hans Kalmsteiner, Rudola Kalvach, Gustav Klimt, Anton Kling, Mela Köhler, Oskar Kokoschka, Leopoldine Kolbe, Carl Krenek, Franz Kuhn, Rudolf von Larish, Franz Lebisch, Otto Lendecke, Maria Likarz, Berthold Löffler, Friederike (Fritzi) Löw, Gustav Marisch, Carl Moll, Editha Moser, Koloman Moser, Arnold Nechansky, Emil Orlik, Wenzel Oswald, Dagobert Peche, Kitty Rix, Alfred Roller, Reni Schaschl, Egon Schiele, Erich Schmal, Anny Schröder, Karl Schwetz, Jutta Sika, Susi Singer, Friedrich Skurawy, Max Snischek, Richard Teschner, Anton Velim, Valerie (Vally) Wieselthier, Eduard Josef Wimmer-Wisgrill, Fritz Zeymer, Julius Zimper oraz Udo Zovetti²⁶. W ramach działalności spółdzielni związanej z grafiką użytkową i okolicznościową ukazywały się druki przemysłowe, reklamy, zaproszenia, programy przedstawień, ekslibrisy, książki obrazkowe, leporello, kalendarze, pocztówki, karty do gry, plakaty czy arkusze obrazkowe²⁷. Pierwsza grupa wytworów WW związana była z promocją spółdzielni oraz tworzeniem marki firmy na rynku. Strategia była przemyślana i opierała się m.in. na przygotowaniu identyfikacji wizualnej²⁸. Jej głównym elementem było logo umieszczane na wszystkich produkowanych

23 *Wiener Werkstätte*, [w:] *Austria-Forum...*; J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette...*, s. 22.

24 Ostatecznie dla WW pracowało ponad 300 osób, które można podzielić na dwie grupy: artystów i rzemieślników. H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 95. Wykazy współpracowników znaleźć można m.in. w następujących źródłach: Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 393–394; *Wiener Werkstaette*, [w:] *Woka Lexikon*, [on-line:] <https://www.woka.com/de/lexikon/wiener-werkstaette.html> – 9.04.2022; *Wiener Werkstätte*, [w:] *Weltum*, [on-line:] http://www.weltum.de/weltum/themen/thema.php?thema_id=700 – 25.04.2019.

25 Archiwalia potwierdzają, że jeszcze w 1914 r. pracownia grafiki była jednym z działów Wiener Werkstätte, ale w 1926 r. brak już w dokumentacji wzmianki o niej. H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 133.

26 Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 393–394; *Wiener Werkstaette*, [w:] *Woka Lexikon...*; *Wiener Werkstätte*, [w:] *Weltum...*

27 J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette...*, s. 63.

28 Wiener Werkstätte uznaje się za jedną z pierwszych firm, która tak kompleksowo zajęła się wizerunkiem, i pomysłodawców identyfikacji wizualnej. J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette...*, s. 65.

obiektach, firmowych dokumentach (nawet rachunkach) oraz w siedzibach firmy²⁹. W trakcie swojego funkcjonowania Warsztaty Wiedeńskie zgodnie z obowiązującymi ówczesnie przepisami zarejestrowały na terenie cesarstwa austro-węgierskiego trzy znaki identyfikujące firmę. Pierwszym z nich była stylizowana róża, która pojawiała się na obiektach i opakowaniach. Powtórzono ją także jako część reliefu w wejściu do siedziby przy Neustiftgasse czy na obudowie kominka³⁰. Wpis rejestrowy został dokonany 22 lipca 1903 r. o 12.20 pod numerem 18912³¹. Kolejnym znakiem identyfikującym WW był napis zawierający nazwę, a trzecim monogram składający się z dwóch liter W³². Wzorzec monogramu został w 1903 r. prawdopodobnie zdeponowany w Głównym Urzędzie Probiernym w Wiedniu³³. Zgodnie z przepisami obowiązującymi w Wiedniu po 10 latach ochrona znaków towarowych powinna być przedłużona. Tak też się stało w przypadku logo ze stylizowaną różą. Ochronę odnowiono 14 listopada 1913 r. o 10.15 pod numerem 58857 (róża)³⁴. Z kolei pod numerem 58856 jednocześnie po raz pierwszy zarejestrowano znak słowny Wiener Werkstätte, a pod numerem 59153 monogram WW³⁵. W latach 1915, 1923 nastąpiły zmiany w opisach rejestracyjnych związane z modyfikacjami pełnej nazwy WW³⁶. Wykorzystanie wszystkich trzech zarejestrowanych znaków ograniczone było w rejestrze do następujących grup produktów:

- wyroby metalowe,
- wyroby ze szkła, artykuły żelazne i wyroby z ceramiki,
- artykuły obuwnicze, wyroby z papieru, artykuły skórzane,
- artykuły odzieżowe, tkaniny i artykuły gospodarstwa domowego³⁷.

Wiener Werkstätte zadbały także o ochronę swoich znaków towarowych w innych krajach europejskich. We wrześniu 1919 r. udało się zarejestrować dwa znaki towarowe w Czechosłowacji, ale rejestracja odbyła się także w Jugosławii, Niemczech i Polsce. Ogółem więc ochrona obowiązywała w pięciu europejskich krajach³⁸. Choć w archiwach brak jest informacji o autorach znaków i sygnetów wykorzystywanych przez Wiener Werkstätte, to powołując się na inne publikacje, prawdopodobnie stwierdzić można, że projektantem róży był Josef Hoffmann, a dwóch pozostałych Kolo Moser³⁹. Znaki towarowe zgodnie z zapisami rejestrowymi pojawiały się na produkowanych obiektach i ich opakowaniach, ale

29 Ibidem, s. 10; H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 157.

30 Ibidem, s. 157.

31 Ibidem; W. Neuwirth, *Wiener Werkstätte: die Schutzmarken*. Bd. 1, *Rosenmarke und Wortmarke*. Wien, 1985, s. 33.

32 H. Neiß, *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos...*, s. 158.

33 Ibidem.

34 Ibidem, s. 160.

35 W. Neuwirth, *Wiener Werkstätte: die Schutzmarken*. Bd. 1, *Rosenmarke...*, s. 34.

36 Ibidem, s. 37.

37 Ibidem.

38 Ibidem, s. 160.

39 Ibidem, s. 14.

powielane były także na dokumentach firmowych, co tworzyło spójną identyfikację wizualną. Oprócz znaków handlowych koperty, papier firmowy, rachunki czy papier pakowy wykorzystywane w działalności firmy łączył wspólny projekt graficzny. Przykładem może być nagłówek dokumentów WW, który zaprojektował ok. 1904 r. Kolo Moser⁴⁰. Projekt różnił się znacznie od ówczesnie wykorzystywanych przez inne firmy. W opisie jego wyglądu przeczytać można: „[...] śmiała geometria, czyste linie i uproszczone litery Werkstätte przemawiają do precyzji i prostego podejścia do pracy. Poszczególne sekcje projektu rządzą nadrzędnym, powtarzalnym zestawem boxów i obramowań, które używają dokładnie tych samych gramatur linii, co ramiona napisu bezszeryfowego. W lewym górnym rogu widać blokujące się logo «Werkstätte» WW, które niemal całkowicie miesza się tak, jakby miało wykazać, że jego forma jest «generatorem», z którego pochodzi reszta projektu”⁴¹. Identyfikacja wizualna powstała także dla innego projektu Wiener Werkstätte, a mianowicie Kabaretu Fledermaus. W teatrze założyciele i członkowie WW upatrywali bowiem przejawów tzw. sztuki całościowej. Inicjatorem powołania go do życia był Fritz Waerndorfer, jednak w przedsięwzięciu brało udział wielu artystów WW. Ich projekty obejmowały zarówno wnętrza, jak i meble czy kostiumy. Przejawami działań graficznych, związanych z otwarciem w 1907 r. i późniejszą działalnością kabaretu, były liczne plakaty i programy⁴² projektowane dla tej instytucji. Jednym z ważniejszych produktów graficznych Wiener Werkstätte były pocztówki⁴³. Powstawały one od 1907 r. aż do pierwszych lat I wojny światowej. Autorami było ok. 50 artystów związanych ze spółdzielnią, m.in. Oskar Kokoschka, Egon Schiele, Rudolf Kalvach, Moriz Jung. Wszystkie pocztówki ukazywały się w numerowanej serii kart od numeru 1 do 1011. Jednak nie wszystkie przetrwały do dzisiaj i są znane badaczom. Nie udało się ustalić wyglądu kart 921–961, 970–999⁴⁴. Pocztówki publikowane były w nakładach od 100 do 1000 egzemplarzy⁴⁵ i w większości były podpisane imieniem i nazwiskiem autora bądź jego monogramem. Głównymi poruszonymi tematami na pocztówkach były moda, satyra, architektura i krajobraz. Powstawały też kartki z życzeniami⁴⁶.

40 *The Wiener Werkstätte – Important Art*, [w:] *The Art Story*, [on-line:] <https://www.theartstory.org/movement-wiener-werkstae-ter-artworks.htm> – 09.04.2022.

41 Ibidem.

42 Skan przykładowego programu dostępny w kolekcji cyfrowej Museum of Modern Art w Nowym Jorku pod adresem: <https://www.moma.org/collection/works/illustratedbooks/22019>.

43 Skany pocztówek autorstwa WW do obejrzenia są w kolekcji cyfrowej Metropolitan Museum of Art.

44 M. Oberchristl, S. Sobotka, *Postkarten der Wiener Werkstätte*, [Linz] 2007, s. 8–9.

45 Według Muzeum Sztuki Stosowanej w Wiedniu nakłady sięgały nawet od 200 do 7000 egzemplarzy. M. Oberchristl, S. Sobotka, *Postkarten...*, s. 8.

46 Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 173; J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstae-ter...*, s. 71; M. Oberchristl, S. Sobotka, *Postkarten...*, s. 8–9.

Rys. 1. Przykłady pocztówek publikowanych przez Wiener Werkstätte

Od góry lewej do dołu prawej

1. Leopoldine Kolbe, *Bascet of flowers*. Kolorowa litografia, 1907.
2. Hans Kalmsteiner, *1911 (Prosit)*. Kolorowa litografia, 1910.
3. Urban Janke, *Wien: Die Michaelerkirche*. Kolorowa litografia, 1908.
4. Urban Janke, *Wien: Die Franziskanerkirche*. Kolorowa litografia, 1908.

Źródło: The Collection of Metropolitan Museum of Art. Creative Commons Zero.

Innym przykładem działalności graficznej były tzw. arkusze rysunkowe (*der Bildbogen*). Spółdzielnia wydała serię 19 tego typu publikacji (nr 11–29)⁴⁷. Projekty powstały najprawdopodobniej jako zadanie dla studentów Szkoły Sztuki Stosowanej w Wiedniu z rocznika 1906/1907⁴⁸. Inna hipoteza mówi z kolei, że WW były nie tylko wydawcą, ale i zleceniodawcą tego przedsięwzięcia. Choć arkusze rysunkowe znane były już na przełomie XVIII/XIX w., artyści związani ze spółdzielnią przy ich tworzeniu wykorzystali nowe środki wyrazu artystycznego, tworząc tym samym nową jakość. Arkusze drukowane były techniką litograficzną w kolorze. Projektanci korzystali z od trzech do pięciu kolorów. Najczęściej w użyciu były: czerwony, niebieski i żółty. Sięgali także po różną tematykę, odzwierciedlając przede wszystkim własne zainteresowania. Pojawiały się więc motywy pouczające, inspirowane zabawami dziecięcymi czy reklamy znanych koszyczków produkcji WW. Jednak najwięcej arkuszy (dwanaście) przedstawiało motywy bajkowe⁴⁹. W ramach działalności graficznej i wydawniczej Wiener Werkstätte nie można zapomnieć także o książkach. Jednym z przykładów publikacji tego typu jest książka zaprojektowana i napisana przez Oskara Kokoschkę na zlecenie WW. Artysta miał przygotować na potrzeby spółdzielni książkę dla dzieci, którą ukończył najprawdopodobniej na początku 1908 r.⁵⁰ Otrzymała ona tytuł *Die träumenden Knaben*⁵¹, a Kokoschka był autorem zarówno jej tekstu, jak i strony graficznej. Tematem stała się problematyka pierwszej miłości, czasu dojrzewania oraz tęsknoty za obcymi krajami. W ten sposób Kokoschka zawarł w publikacji problemy i zagadnienia, które w trakcie pisania były dla niego interesujące i fascynowały go. Książka była ilustrowana kolorowymi litografiami, a na jej potrzeby autor zaprojektował krój pisma. Poświęcona zaś była G. Klimtowi⁵². F. Waerndorfer planował, że pozycję uda się wydać w wydawnictwie Reissera i na jego koszt. Okazało się jednak, że efekt pracy nie mógł być uznany za książkę dla dzieci, a Reisser po zobaczeniu projektu uznał, że przy ówczesnych nastrojach sprzedaż tej książki jest niemożliwa i wycofał się z projektu. Mimo to, ze względu na wartość artystyczną książki Kokoschki WW zdecydowały o druku 500 egzemplarzy tego dzieła niezależnie od możliwości finansowych

47 Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 193.

48 Wszyscy, z wyjątkiem Emila Orlika, z odnotowanych dwunastu projektantów arkuszy graficznych opublikowanych przez WW to właśnie studenci Carla Otto Czeschki, Kolo Mosera oraz Bertolda Löfflera. Byli to: Gustav Kahlhammer (2), Ugo Zovetti, Leopoldine Kolbe, Moritz Jung (3), Franz Karl Delavilla, Fritz Zeymer (2), Emil Orlik (2), Hans Kalmsteier, Mela Koehler, Rudolf Kalvach (3), Urban Janke, Oskar Kokoschka. Ch. Brandstätter, *Design der Wiener Werkstätte...*, s. 193.

49 J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstätte...*, s. 72.

50 W liście z 4 lutego 1908 r. skierowanym do C. O. Czeschki F. Waerndorfer pisał, że Kokoschka przyniósł gotową książeczkę wraz z tekstem. J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstätte...*, s. 11, 68.

51 Skan publikacji dostępny jest w kolekcji cyfrowej Museum of Modern Art w Nowym Jorku pod adresem: <https://www.moma.org/collection/works/illustratedbooks/26721>.

52 Ibidem, s. 11, 68; *Die träumenden Knaben: ein expressionistisches Kinderbuch von Oskar Kokoschka, 1908*, [w:] *Zeichen, Bücher, Netze*, [on-line:] <https://mediengeschichte.dnb.de/DBSMZBN/Content/DE/AesthetikDesBuches/09-oskar-kokoschka-die-traeumenden-knaben.html> – 9.04.2022.

spółdzielni. Jak pisze Kokoschka: „W wieku 20 lat napisałem i narysowałem tę książkę, jej wydrukowanie zajęło dwa lata”⁵³. Książkę wydrukowano w dwóch wiedeńskich drukarniach: Chwala (tekst oraz dwie czarne litografie) oraz Berger (osiem kolorowych litografii). Niestety na rynku książka cieszyła się małym zainteresowaniem, więc w 1917 r. pozostały nakład (275 egz.) został wykupiony i wprowadzony do handlu przez Kurt Wolff Verlag w Lipsku. Obecnie publikacja uważana jest za jedno z najważniejszych ilustrowanych dzieł XX wieku⁵⁴. Innym artystą związanym z WW, a zajmującym się m.in. ilustracją książkową był Carl Otto Czeschka. Opracował on szatę graficzną do przygotowanej przez Franza Keima książki opartej na legendzie narodowej. W ten sposób w serii Gerlachs Jugendbücherei ukazała się pozycja pt. *Die Nibelungen*⁵⁵, uzupełniona innowacyjnymi dwustronicowymi ilustracjami autorstwa Czeschki. Artysta przygotował także frontypis, bordiury obramowujące każdą stronę oraz drobne winiety⁵⁶.

Wszystkie omówione wyżej przykłady są potwierdzeniem, że działalność Wiener Werkstätte na niwie grafiki użytkowej była znacząca. Godne podkreślenia jest to, że WW jako jedni z pierwszych zadbał o spójną identyfikację wizualną firmy. W świadomości odbiorców pozostały także pocztówki czy arkusze obrazkowe tworzone przez artystów współpracujących ze spółdzielnią. Z kolei projekty książkowe doceniane są przez historyków sztuki i muzealników do dzisiaj. Wszystkie z tych projektów graficznych były przykładami pięknej sztuki powstałej z założeń Arts and Crafts. W stylu odnosiły się także do secesji wiedeńskiej i wносиły do sztuki nową jakość.

Bibliografia

- Arts and Crafts*, [w:] *Encyclopaedia of Architecture*, [on-line:] https://archirama.muratorplus.pl/encyklopedia-architektury/arts-and-crafts,62_485.html – 9.04.2022.
- Biografie Koloman Moser*, [w:] *Wien*, [on-line:] <https://www.wien.info/de/sightseeing/wien-2018/wien-2018-biografie-moser> – 25.04.2019.
- Biografien: Josef Hoffmann*, [w:] *Ketterer Kunst*, [on-line:] <http://www.kettererkunst.de/bio/josef-hoffmann-1870.php> – 9.04.2022.
- Biographie – Wiener Werkstätte*, [w:] *Voglhofer*, [on-line:] <http://www.voglhofer.at/rtc-voglhofer/394.html> – 9.04.2022.

⁵³ „Mit 20 Jahren dichtete und zeichnete ich dieses Buch, zwei Jahre brauchte es, um es zu drucken”. Cyt. za J. W. Schweiger, *Meisterwerke der Wiener Werkstaette...*, s. 11, 68.

⁵⁴ Ibidem; *Die träumenden Knaben...*

⁵⁵ Skany publikacji dostępne są w kolekcji cyfrowej Museum of Modern Art w Nowym Jorku pod adresem: <https://www.moma.org/collection/works/illustratedbooks/9561>.

⁵⁶ J. Skrypzak, *Design: Vienna: 1890s to 1930s*, Madison 2003, s. 16–17, [on-line:] https://books.google.pl/books?id=mU1WGgLRzIC&pg=PP95&lpg=PP95&dq=nibelungen+czeschka&source=bl&ots=_D_jmubf0G&sig=ACfU3U2jdY0uH8txgNnqXphg9eYPUV21rA&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewj-mr3Th8PiAhVis4sKHUkgBIYQ6AEwDxoECAgQAQ#v=onepage&q=nibelungen&f=false – 9.04.2022.

Brandstätter C., *Design der Wiener Werkstätte 1903–1932*, Wien 2003.

Fritz Waerndorfer, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Fritz_Waerndorfer – 9.04.2022.

Henderson P. P., *William Morris*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, [on-line:] <https://www.britannica.com/biography/William-Morris-British-artist-and-author#ref16854> – 9.04.2022.

Josef Hoffmann, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/Biographien/Hoffmann%2C_Josef – 9.04.2022.

Keil S., *Neustiftgasse 32-34, 1070 Wien Neubau*, [w:] *Jugendstilwien: die schönsten Jugendstil Häuser von Wien*, [on-line:] <http://jugendstilwien.at/ort/neustiftgasse-32-34-1070-wien-neubau/> – 9.04.2022.

Neiß H., *Wiener Werkstätte: zwischen Mythos Und wirtschaftlicher Realität*, Köln 2004.

Neuwirth W., *Wiener Werkstätte: Die Schutzmarken*. Bd. 1, *Rosenmarke und Wortmarke*, Wien 1985.

Oberchristl M., Sobotka S., *Postkarten der Wiener Werkstätte*, [Linz] 2007.

Otto Primavesi, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Otto_Primavesi – 9.04.2022.

Scheiger W.J., *Meisterwerke der Wiener Werkstätte: Kunst und Handwerk*, Wien 1990.

Secession, [w:] *Wien*, [on-line:] <https://www.wien.info/de/sightseeing/sehenswuerdigkeiten/jugendstil/secession> – 25.04.2019.

Selden B., *Das dualistische Prinzip: zur Typologie abstrakter Formensprache in der angewandten Kunst, dargestellt am Beispiel der Wiener Werkstätte, des Artel und der Prager Kunstwerkstätten*, München 1991.

Shrimpton N., *John Ruskin*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, [on-line:] <https://www.britannica.com/biography/John-Ruskin> – 9.04.2022.

Skrypczak J., *Design, Vienna: 1890s to 1930s*, Madison 2003.

Summary of the Vienna Secession, [w:] *The Art Story*, [on-line:] <https://www.theartstory.org/movement/vienna-secession/> – 9.04.2022.

Die träumenden Knaben: ein expressionistisches Kinderbuch von Oskar Kokoschka, 1908, [w:] *Zeichen, Bücher, Netze*, [on-line:] <https://mediengeschichte.dnb.de/DBSMZBN/Content/DE/AesthetikDesBuches/09-oskar-kokoschka-die-traeumenden-knaben.html> – 9.04.2022.

The Wiener Werkstätte – Important Art, [w:] *The Art Story*, [on-line:] <https://www.theartstory.org/movement-wiener-werkstaette-artworks.htm> – 9.04.2022.

Wiener Werkstaette, [w:] *Woka Lexikon*, [on-line:] <https://www.woka.com/de/lexikon/wiener-werkstaette.html> – 9.04.2022.

Wiener Werkstätte, [w:] *Austria-Forum*, [on-line:] https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Wiener_Werkstaette – 9.04.2022.

Wiener Werkstätte, [w:] *Weltum*, [on-line:] http://www.weltum.de/weltum/themen/thema.php?thema_id=700 – 25.04.2019.

Publishing and graphics-related activities of the Wiener Werkstätte as a manifestation of the Arts and Crafts artistic movement in the European culture of the first half of the 20th century

Abstract

At the end of the 19th century, an artistic movement called Arts and Crafts emerged in Great Britain. Its premises were eagerly accepted both in other European countries and abroad, e.g., in the United States. One of the examples of workshops that identified with the ideas of this movement was the Wiener Werkstätte (Vienna Workshop). They were founded in Vienna in 1903 by Josef Hoffmann and Koloman Moser. They produced beautiful utilitarian objects designed by artists and made by high-class craftsmen. One of the aspects of Wiener Werkstätte's activity regarded issuing publications and related graphic designs. The article discusses this area of the studio's operation, pointing to examples of individual products.

Keywords: Arts and Crafts movement; European culture (20th century); graphic activity; publishing activity; Wiener Werkstätte (Vienna Workshop).